

Gospodarska povijest u školskim udžbenicima od 1945. do 1999. godine

IVICA ŠUTE

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

Polazeći od uvjerenja da je poznavanje gospodarsko-društvene prošlosti temeljni preduvjet spoznavanju egzistencije jednog naroda i njegova razvitka u proteklости vremena, autor pokušava odgovoriti na ova pitanja: koliki je prostor bio posvećen gospodarskoj povijesti u osnovnoškolskim/gimnazijskim udžbenicima povijesti i kakav je pristup pritom bio primjenjivan u promatranom polustoljetnom razdoblju.

Unutar promatrane udžbeničke građe, u toj širokoj vremenskoj lepezi od preko pet desetljeća, pristup gospodarskoj povijesti je promjenjiv. Promjenjiv je s obzirom na obradu tog važnog područja povijesti, i s obzirom na opseg koji je gospodarskoj povijesti dan u sklopu cjelokupne nastave povijesti u osnovnoškolskom i srednjoškolskom/gimnazijskom razdoblju. No, bez obzira na navedenu promjenjivost u pristupu, ono što se očituje kao konstanta jest uklopljenost gospodarske povijesti u tradicionalni slijed od prapovijesti i starog vijeka do sadašnjosti. U prijelaznim razdobljima, prijelomima epoha i formiranju novih društava i društvenih odnosa (industrijska revolucija - građansko/kapitalističko društvo, feudalizam "feudalno društvo) ili pak privrednih *potresa* (svjetska ekonomska kriza kapitalizma 1929. - 1933.) intenzitet ali i kvantiteta u prikazivanju gospodarskih promjena jačaju i povećavaju se. Drugim riječima, autori udžbenika spomenutim pojavama posvećuju veći prostor no inače, od uvodnih razmatranja za objašnjenje novog doba koje slijedi, do analize ključnih socio-ekonomskih odnosa u jednom povijesnom razdoblju.

Međutim, pođimo redom i pokušajmo na temelju konkretnih podataka objasniti i potkrijepiti navedena mišljenja. Što zbog ograničenosti vremena izlaganja, što zbog jednostavnosti pregleda, odlučio sam komparirati dva nastavna programa koja upućuju kako na spomenute razlike u pristupu tako i na sličnost ili podudarnost u obradi, tj. konceptuiranju gospodarske tematike u nastavi povijesti. Riječ je o nastavnom programu za osnovnu školu i srednjoškolsko usmjereno obrazovanje iz 1984. godine¹ odnosno nastavnom planu i programu za osnovnu školu i gimnazije iz 1997. i 1995.

¹ *Nastavni program povijesti za osnovnu školu, 10. travnja 1984.; Nastavni program povijesti u pripremnom stupnju usmjerenog obrazovanja, 22. svibnja 1984.*

godine.² Krenimo naprije od onog iz 1984. i zavrismo nakratko u udžbenike koji su iz njega proizašli.

Osnovno obilježje programa za osnovnu školu su dosljedno poštivanje kronološke sistematičke u praćenju povijesnog razvoja, historijsko-materijalistički pristup povijesnim događajima i sinkronizacija prikaza opće i nacionalne povijesti.³ S tim u vezi jedan od zadataka nastave povijesti jest, među ostalim, upoznati učenike sa značenjem proizvodnih snaga društva koje su utjecale na gospodarski (ali i politički, socijalni, kulturni) život čovječanstva.⁴

U programu namijenjenom učenicima usmjerenog obrazovanja naglašava se potreba pružanja "veće pažnje ostalim komponentama razvoja", što je upravo karakteristika marksističkog pristupa povijesti.⁶ Zato se, navode dalje autori programa, u nastavi "utvrđuju relacije privrednog razvoja i integracijski činioci, (...)", posebno se mjesto pridaje "klasnim borbama u povijesnom razvoju", pa "zato pojedine cjeline sadrže osvrt na stupanj razvoja proizvodnje i na društvene snage".⁷

Već samo na temelju ovoga kratkog uvida u nastavni program možemo zaključiti sljedeće: važan pristup u obradi povijesnoga gradiva, u ovom slučaju gospodarske povijesti, jest historijsko-materijalistički pristup, s posebnim naglaskom na ulogu proizvodnih snaga društva koje su utjecale na svekoliki život ljudi kroz povijest. No, što to konkretno znači i kako se taj pristup reflektirao na udžbenike? Navest ću ovom prilikom neke primjere. U tzv. *Uvodu u povijest*, u citatima Marxovih i Englesovih misli o materijalističkom shvaćanju društvenog razvoja u povijesti⁸ autori nude ovakvu klasifikaciju proizvodnih odnosa:

PROIZVODNI ODNOSI

eksploatorski	uzajamne suradnje
u robovlasništvu	u prvobitnoj zajednici
u feudalizmu	u socijalizmu
u kapitalizmu	u komunizmu

² *Program povijesti za gimnazije, 1. kolovoza 1995.; Nastavni program povijesti od V. do VIII. razreda osnovne škole, 25. studenoga 1997.*

³ Nastavni program povijesti za osnovnu školu, n. dj., 5.

⁴ Isto, 5.

⁵ Budući da su učenici, kako se navodi u programu, u osnovnoškolskom obrazovanju stekli temeljna znanja iz tzv. političke povijesti i to kronološko sistemskim pristupom.

⁶ Vidi bilj. 5.

⁷ Nastavni program povijesti za usmjerenom obrazovanje, n. dj., 5.

⁸ "Materijalističko shvaćanje povijesti polazi od postavke da je proizvodnja, a osim proizvodnje i razmjena njenih proizvoda, osnova svakog društvenog poretka; (...) Prema tome, krajnje uzroke svih društvenih promjena i političkih prevrata ne treba tražiti u gla-

U takvoj shemi "razvoj proizvodnih snaga najvažniji je pokretač društvenog razvoja i napretka, a proizvodni odnosi mogu biti odnosi međusobne suradnje ili odnosi iskorištavanja ili eksploatacije".⁹

Takva shema će se onda, dakako, primjenjivati i pri obradi kasnijih razdoblja. Primjerice kada je riječ o nastajanju novoga kapitalističkog društva i kapitalističke privrede govori se o "prelasku sredstva za proizvodnju u privatno vlasništvo čime se razvijaju eksploatatorski odnosi".¹⁰ U tom se smislu, primjenom klasne stratifikacije društva (u međuodnosu klase koja posjeduje sredstva za proizvodnju i na temelju toga posjedovanja izrabljuje drugu klasu koja ta sredstva nema), objašnjavaju i gospodarski procesi kroz povijest.¹¹ Naravno, posebno poglavlje u udžbenicima za osmi razred osnovne škole i drugi razred srednje škole posvetit će se spomenutim odnosima uzajamne suradnje u novoizgrađivanoj socijalističkoj Jugoslaviji u doba gospodarske obnove i izgradnje, no, o tome nešto poslije. Zasad zaključimo da su to neka bitna obilježja udžbeničkoga gradiva povijesti do ranih devedesetih kada se takav historijsko-materijalistički pristup napušta, uz neke iznimke.¹²

Nastupanjem demokratskih promjena i stjecanjem hrvatske nezavisnosti početkom 90-ih, počinje rad na usklađivanju nastavnog plana i programa povijesti, te preuređivanje udžbenika. U tom početnom razdoblju u nastavi se još koriste preuređeni stari udžbenici povijesti iz kojih je, kako to dobro ističe Damir Agičić, "ne uvijek dosljedno i dovoljno vješto izbačena marksističko-komunistička ideologija i jugoslavenski okvir".¹³ Temeljen dobrim dijelom na starim udžbenicima, 1997. godine nastaje novi, još uvijek važeći, nastavni plan i program povijesti za osnovne škole; onaj za gimnazije nastao je dvije godine ranije.

Za našu temu gospodarske povijesti važno je reći da se u tim novim programima ne primjenjuje više historijsko-materijalistički pristup koji smo opisali, te da se neke veće konceptualne i kvantitativne promjene glede gospodarske problematike u udžbenicima nisu dogodile. Pogledaj-

---

vama ljudi, u njihovu sve većem razumijevanju vječite istine i pravde, nego u promjenama načina proizvodnje i razmjene; ne treba ih tražiti u filozofiji, nego u ekonomiji dane epohe." Citat Karla Marxa u udžbeniku za usmjereno obrazovanje Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest 1*, Zagreb 1984., 6.

⁹ Vidi gornju skicu.

¹⁰ H. MATKOVIĆ, *Povijest 1*, Zagreb 1988., 6.

¹¹ Da većih odstupanja od te shema nema niti u prethodnim razdobljima, vidi Blagota DRAŠKOVIĆ, B. GORIČAN, *Povijest za osnovno opće obrazovanje odraslih*, Zagreb 1967., 4.-25.

¹² U nekim udžbenicima s početka 1990-ih se još uvijek govori o "proizvodnji kao svjetsnoj djelatnosti društva", "proizvodnim snagama društva", "eksploatatorskoj i izrabljivanoj klasi" itd. Usp. B. DRAŠKOVIĆ, *Povijest I (za III. razred gimnazije)*, Zagreb 1991. No, o tome više u tekstu.

¹³ Damir AGIČIĆ, "Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31/1998., 207.

mo kako je ona zapravo bila uklopljena u ukupnom udžbeničkom gradivu povijesti.

Programi povijesti koncipirani su, više-manje, po modelu tradicionalnog slijeda povijesti od prapovijesti i starog vijeka do najnovijeg doba. O srednjem vijeku nalazimo u udžbenicima najpotpunija i najcjelovitija objašnjenja koja se odnose na gospodarske odnosno socio-ekonomske odnose u to doba. Ta su objašnjenja obično dana u posebnim cjelinama kojima je zajednički nazivnik *Razvoj feudalnog društva*. U sklopu te cjeline autori nastoje dati osnovna obilježja prirodne privrede u ranom feudalizmu, položaj kmetova i feudalnih posjednika, razvoja poljoprivredne i obrtničke proizvodnje, razvoja manufakturna, trgovine, sajmovana, razvoja robno-novčane privrede itd. Navodim ovdje primjer iz udžbenika za 2. razred gimnazije (Mirošević-Šanjek-Mijatović)¹⁴ u kojem se društvenim i gospodarskim odnosima u hrvatskom srednjovjekovlju posvećuje punih deset stranica.¹⁵ Gotovo isti prostor ova tema zauzima i u dyanaest godina starijem, doduše u osnovnoškolskom udžbeniku *Čovjek u svom vremenu 2*, autora Makek-Adamček, u kojem se na iscrpan način govori o npr. gospodarstvu u barbarskim državama (prirodno gospodarstvo, zemlja kao osnova, autarhičnost, nestanak gradova i robno-novčane privrede) i u Bizantu (gradovi "središta robno-novčanoga gospodarstva").¹⁶

Držeći se usvojenog mišljenja da se u prijelaznim razdobljima i prijelomima epoha udžbenički prostor posvećen gospodarskoj problematici naglo širi, možemo isto tako zaključiti da se u cjelini *Europa u novom vijeku od XVI. do sredine XVIII. stoljeća* uvodno razmatranje odnosi upravo na pitanja razvoja gospodarstva i društva (promjene u načinu proizvodnje, gospodarski i tehnički napredak, premještanje trgovačkih središta na Atlantik itd.) izazvanih velikim zemljopisnim otkrićima. Isto vrijedi i za razdoblje koje ga slijedi¹⁷ kada se novo doba, od sredine 18. do početka 20. stoljeća, među ostalim objašnjava i promjenama u gospodarstvu i društvu izazvanih prvom industrijskom revolucijom, tj. primjenom strojeva i novih tehničkih otkrića. Tome bi još valjalo pridodati udžbeničku cjelinu posvećenu Drugoj industrijskoj revoluciji (električna struja i nafta kao nove pogonske sile, borbe za tržišta, gospodarske krize itd.), te

¹⁴ Franko MIROŠEVIĆ, Franjo ŠANJEK, Anđelko MIJATOVIĆ, *Povijest za 2. razred gimnazije*, Zagreb 1997.

¹⁵ U udžbeniku *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, autora F. Miroševića i F. Šanjeka, Zagreb 1995., pitanju "Društvenih i gospodarskih odnosa (XII. - XV. st.)" posvećuje se desetak stranica i to u poglavljima o feudalizmu, razvoju trgovine, zemlji i ljudima, poljodjelstvu, gradskom životu, razvoju obrta i manufakturna, trgovini, sajmovima, novčarstvu, feudalizmu u Hrvatskoj, ruralnom (seljačkom) stanovništvu, feudalnim obvezama seljaka, nemirima i pobunama pučana i seljaka. (195.-204.)

¹⁶ Ivo MAKEK, Josip ADAMČEK, *Čovjek u svom vremenu 2., udžbenik povijesti za VI razred osnovne škole*, Zagreb 1985., 20.-24., 68.-73., 79.-86.

¹⁷ Misli se na prethodno razdoblje od 16. do sredine 18. stoljeća.

međuratno razdoblje u kojem se veći prostor daje Svjetskoj ekonomskoj krizi kapitalizma (1929.-1933.), njezinim uzrocima, tijeku i posljedicama.

Glede gospodarske tematike u nacionalnoj povijesti treba reći sljedeće. Do 90-ih hrvatska povijest bila je uklopljena u cjelinu povijesti ostalih južnoslavenskih naroda koji su činili Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. Tako se prilikom svakoga novog razdoblja (srednji vijek, novi vijek, najnovije doba) posebno - uvodno poglavlje - odnosilo na gospodarske i društvene promjene, od formiranja hrvatskoga feudalnog društva i gospodarstva, preko razvoja kapitalističke privrede i ekonomskog položaja hrvatskih zemalja i hrvatskog naroda u Habsburškoj Monarhiji, Mletačkoj Republici, Osmanskom Carstvu, do gospodarskih prilika u prvoj i drugoj Jugoslaviji. U onim dijelovima udžbenika posvećenim ostalim Južnim Slavenima (Slovincima, Srbima, Makedoncima, Crnogorcima) podaci iz gospodarske povijesti sažeti su obično u uvodnom odlomku (Privreda i društvo) prije svake političke analize. Također, do 1990. g. na kraju udžbenika za 8. razred osnovne škole i 2. razred srednje škole prisutni su opširniji tekstovi o ekonomskoj izgradnji socijalističke Jugoslavije: Obnova zemlje i ubrzana industrijalizacija, Planska izgradnja, Privredna i društvena reforma, Agrarna reforma i kolonizacija itd.

U novim udžbenicima¹⁸, a prema sadašnjem nastavnom programu, povijest Južnih Slavena nalazi se u onim dijelovima udžbenika posvećenim "Alpskom i balkanskom prostoru", pa se tako govori o "Gospodarstvu i društvu u slovenskim pokrajinama, Srbiji" itd. Ovdje valja spomenuti i činjenicu da se u udžbenicima za 8. razred osnovne škole i 4. razred gimnazije opširnije govori o ekonomskom položaju Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji, o npr. "Agrarnoj reformi i novoj kolonizaciji", te "Sve težem teretu centralizma i unitarizma", i s tim u vezi "Hrvatskoj ekonomskoj (i političkoj) emigraciji".¹⁹

I na kraju da zaključimo. Unatoč svojoj uklopljenosti u tradicionalni slijed povijesti, poput socijalne i kulturne povijesti, gospodarska povijest nalazi svoje mjesto iza širokog okvira političke događajnice. Međutim, osobno smatraim da je osim prikazivanja površinskih događaja na političkoj sceni povijesti nužno "zagrepsti" ispod te površine i gospodarsko-socijalnim aspektima upoznati tzv. "živu" povijest ljudi. Vjerujem da će tek tada učenik moći steći solidniju naobrazbu koju će konkretnije i djelotvornije koristiti u svom daljnjem obrazovanju.

¹⁸ Misli se na udžbenike iz 1990-ih.

¹⁹ Vidi: Ivo PERIĆ, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*, Zagreb 1993. i Suzana LEČEK, Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, Damir AGIČIĆ, Tvrtko JAKOVINA, *Povijest 4: udžbenik povijesti za četvrti razred (opće) gimnazije*, Zagreb 1999.